

**PHUROFESA VHO MS MAKHANYA, ṬHOHO YA YUNIVESITHI NA
TSHAṆDA TSHA MUTSHANTSELARA**

YUNIVESITHI YA AFRIKA TSHIPEMBE

**U ṬANGANEDZWA NA MBONALO YA PFUNZO DZA ṆTHA DZA SA
NYAMBEDZANO DZA VHURANGAPHAṆDA HA TSHIṬIRATHEDZHI
KHA ZWA PFUNZO DZA ṆTHA**

*U thithiswa kha mutheo wa phiramidi – (henefho nga ngomu) ha
bvelela tshiḍihanedzi*

**Holoni ya Mishumo, Lufhera lwa vhu 4, Tshifhaṭoni tsha Kgorong,
Khamphasini ya Muckleneuk**

03 Nyendavhusiku 2019

Ndi a livhuwa, Mutshimbidzamushumo, Vho Sedzani Musundwa

- Vho Phillip Ntsimane, Mutshimbidzamushumo: Ndangulo ya Khohakhombo – Komiti ya Khoro ya Ndangulo ya zwa u Ṭola na Khohakhombo kha Bindu (AERMCoC), Unisa
- Phurofesa Vho Khehla Ndlovu, VP: Tshiṭirathedzhi, Khohakhombo na Tshumelo dza zwa Vhueletshedzi
- Vho Zippora Mamobolo, ED: Khohakhombo ya Muhasho na u Tevhedza
- Miraḡo ya Ndangulo Nyengedzedzwa
- Vho Nomathamsanqa Ashom, Mulangi: Tshumelo dza Khwaḡhisedzo - Vho Ngubane na Vhaḡwe.

- Vho Busani Maluleke, CEO: African Bank Ntswa
- Vho Christopher Palm, Mueletshedzi Muhulwane wa zwa
Khohakhombo: IRMSAE
- Vho Linda Khumalo, Muthomi wa SafeCyberLife: Tshumelo ya zwa
Pfunzo
- Vhaambi vhashu vhahulwane: Vho Shamila Batohi na Phurofesa
Vho Mervyn King
- Mutshimbidzi wa phanele dzashu dza nyambedzano, Vho Olga
Granova-Mooi: Thoho ya Vhutohli ha Nga ngomu, Yunivesithi ya
Pretoria, na vhathu vha re kha phanele yashu
 - Phurofesa Vho Ahmed Bawa, CEO: Yunivesithi ya Afrika
Tshipembe
 - Phurofesa Vho Adam Habib, VC: Yunivesithi ya
Witwatersrand
 - Phurofesa Vho Jonathan Foster Pedley, Dean: Henley
Business School
 - Dokotela Vho Somadoda Fikeni, Unisa
- Vho Tsholofelo Duba
- Vho Daphney Twala, Muimbi Murendi: Khoro ya Lushaka ya
Vhathu vha Tshilaho na Vhuholefhali (NCPD)
- Tshigwada tsha Mvelele tsha Tau Tsa Koma
- Vhatshini vha Amavinnkivonko Gumboot
- Maipfi a Tshinnani a Unisa

- Vhashumisani u bva kha zwiimiswa zwi ngaho sa riṅe
- Vhashumi vha Unisa, matshudeni na vhadzhamukovhe
- Vhaeni vhahulisei, vhathu vhoṭhe nga u angaredza.

Ndumeliso! Ndi khou vhona zwifhaṭuwo zwo vhalaho hafha zwine nda zwi ḍivha – vho ṭanganedzwa vhukuma, vhashumisani! Ndi dovha nda vhona zwifhaṭuwo zwiswa zwo vhalaho, zwine nda tenda uri zwi elana na u shanduka na vhuphara ha sia ḵine, kha vhanzhi, ḵa imela *mutalo musekene wa lutombo* ure vhukati ha nzudzanyo na vilili na u wa tshoṭhe. Ndi a vha ṭanganedza vhukuma. Ndi tenda uri vho vuwa, nahone u vha hone havho fhanu mafheloni a ṅwaha wa akademi, zwi amba vhuḍikumedzeli guṭe kha amba mvusuludzo ya khohakhombo ya phurofeshinaḵa na khwaṭhisedzo ya fhethu hazwo ha vhukuma kha tshitshavha tshashu. Ri pfa ro takala vhukuma uri vhone vha na riṅe ṅamusi.

Vhathu vha hashu, ndo humbeliwa uri ndi ṅekedze mbonalo nyangaredzi ya Pfunzo dza Nṭha kha ḵa Afrika Tshipembe. Fhedzi, hu tea u ambiwa uri pfunzo ya nṭha ya ḵa Afrika Tshipembe a i shumi i yoṭhe. Ri vhumbiwa na u eletshedzwa nga zwine zwa khou itea u mona na ḵifhasi na kha dzhango. Na uri, nga yone iṅe ndi tshikhala tshi fhaṭusaho vhukuma zwa zwino.

Pfunzo ya n̄tha ya l̄ifhasi i d̄iwana yo ambarelwa nga mvumbo na ndivho ya pfunzo na mushumo ya Yunivesithi nga N̄waha d̄ana wa vhu 21. Ri dzhiela n̄tha u bvelela ho khwaṭhaho ha vhuḍivhusi na vhuḍivhusi ha vhatu phepho kha masia a ikonomi na matshilisano na a pol̄itiki, na u vha hone ha u paḍukanya ha pfunzo ya n̄tha ya vha d̄isi l̄a lushaka na l̄a dzingu, hune kha nyimele iyo i khou shuma mushumo une wa tou n̄ana u vha wa t̄huṭhuwedzo. Nyimele yo no vha t̄halutshedzo ya ngoho kha u n̄ekedzwa ha pfunzo ya n̄tha. U dzhena nga mutengo wa fhasi ha vhaṅetshedzatshumelo ya vhubindudzi ha phuraivethe hu u itela u bindula kha sia l̄a sialala l̄a pfunzo ya n̄tha zwo shandukisa tshikhala na ndinganyiso ya maanda u swika hune zwa zwino ha anganyelwa uri ndivho ntswa ine ya fhira 65% yo bveledzwa nga n̄da ha sekhithara ya yunivesithi ya sialala. Vhunzhi, arali hu si tshanduko iyi yoṭhe yo t̄uṭuwedzwa nga u bvelela ha thekhinoḷodzhi na ha didzhithala. Ndi kha vhupo uhu hune yunivesithi dza tea u khwaṭhisedza uri zwitshavha, vharangaphanda na ndangulo, vhashumi (vha akademi, vha phurofeshinala na vha ndaulo) na matshudeni a vhukale hoṭhe vha a bvisa zwe vha guda, vha guda hafhu na u guda nga vhuswa u itela uri vha kone u wana ndila na u bvelela kha “l̄ifhasi l̄iswa” l̄o no vha ho hone nga kha zwi vhidzwaho Tshanduko ya vhu 4 ya N̄dowetshumo.

Musi ndi na tshifhinga tshi si gathi, a thi nga do amba zwinzhi nga ha pfunzo ya ntha kha Dzhango. Kha vha ri ndi ite mbono nthihi fhedzi. Vhukale ha vhukati ha Dzhango ndi 18 fhedzi nahone tshitshavha tshi khou aluwa vhukuma. Musi hu na mbalombalo dza u shaea ha mishumo, avha vhaswa vha nga kha di vhona pfunzo dzavho dza ntha sa yone khetho i pfa dzaho i yothe. A ro ngo dilugisela na kathihi hezwi – ndi bomo ine ya nga thuthuba tshifhinga tshinwe na tshinwe, ire na thodea ya uri hu vhe na nyito nga u tavhanya. Ri dzhango livhisivhisi lifhasini, nahone la Afrika li hambulelwa u vha na nthihi tsha raru tsha tshitshavha tsha lifhasi kha nwaha dana muñwe na muñwe. Ri yo funza hani aya magogo a vhaswa nahone ri vha funzela u yo vha mini matshelo – nga maanda musu zwi tshi khou konda nga u rali u hambulela la matshelo.

Nyimele ye nda i nekedza zwino i sumbedza uri a si zwa ndeme u ita thodiso fhedzi ya u lugisela Afrika Tshipembe na Dzhango kha khaedu nngafhangafha ye ra livhana nayo maelana na masiandaitwa a ikonomi na matshiliso na a politiki a nyaluwo khulwane na vhukondi ha vhushai vhuhulu, kathihi na vhudifhinduleli hashu ha tshanduko, fhedzi zwi dovha zwa elana na ndeme i linganaho ya u ita tshirathedzhi tsha bono na u dzudzanya u khwathisedza u sa nyetha ha Afrika (Tshipembe) lwa tshifhinga tshilapfu. Hezwi zwi khagala uri ndi mushumo munzhi ngeno zwiko na vhukoni zwi si gathi.

Tsini na hayani, vhunzhi, arali hu si Zwiimiswa zwothe zwa Pfunzo ya Ntsha kha la Afrika Tshipembe zwi kha tsimbe na khaedu dzi kondaho na dzi thithisaho, hu tshi katelwa tshanduko ya ndeme u itela vhulamukanyi ha matshilisano, u swikelela na ndinganyiso, kathihi na u dovhololwa ha kharikhulamu hu u itela u mbekanyamushumo ya u fhelisa vhukoloni na thangano ya ndalukano zwine zwa vhulunga ndeme hu tshi khou khwaṭhisedzwa uri zwi elana na nyimele na mveledziso ya phikhulano yashu ya ndivho ya Afrika. U nana ha politiki kha khamphasi dzashu zwo engedza sia li re khombo kha thanganyo iyi, line la toda vhuthomi, nungo na u kondolela musi zwi tshi da kha vhurangaphanda na ndangulo.

U bva nga 2015, vhurangaphanda ha yunivesithi ho tea u livhana na dzikhakhathi na u tshinywadzwa ha khamphasi dzo vhalaho, musi tshibveleli tsha *#feesmustfall* tsho no fa vhukuma nga nwanambo wa u divhadzwa ha pfunzo i si na mbadelo ya vhanzhi, sa zwine zwa anzela u vha zwone musi zwitshavha zwi tshi khou pfuka kha tshanduko dzi kondaho, vhashumisani na riṅe zwino vho no sedza kha dziṅwe thodea dzi kondaho, nahone na dzenedzo dzi tea u langiwa.

Sa vhurangaphanda ha yunivesithi, ri tea u dovha ra wana ndila nga kha khaedu dzi thithisaho dzine dza tshimbidzwa nga zwipiḽa zwo

fhambanaho kana “vhashumisani” vhane madzangalelo avho kanzhi ndi a sia la politiki u fhira u sa dithodela zwau. Hu tea u dzhiwa tsheo dzi kondaho ho sedzwa u sa nyetha ha zwiimiswa kha nyimele ya khaedu idzi. Hu tea u humbulwa zwa uri musi yunivesithi dzi tshikhou pfi dzi vhe dzi fhindulaho kha vhashumisani, u fhindula uho hu tea u langiwa nga vhudifhinduleli ha zwa masheleni vhune Khoro na vha vhalanguli vha vha naho, u vha na vhudifhinduleli na vhurangaphanda vhu re na mikhwa ha zwiko zwa zwiimiswa zwashu. U lulama ha masheleni hu tea u dzula hu tshi itwa, na hune izwi zwa disa u sa dzudzanyea, u itela u khwathisedza uri hu na ndondolo ya tshiimiswa u itela mirafho idaho. Ri tou nga ria honelwa kha nyito ya ndinganyiso i sa gumi. Fhedzi *hezwi ndi hune khohakhombo na vuvhusi zwa shuma mushumo wa ndeme vhukuma*. U swika ngafho, na u bvelela hani, hune HEI dza Afrika Tshipembe dzo kona u topola zwavhudi khohakhombo na u dzudzanya zwiirathedzhi zwa u thivhela kha minwaha ya fumi yo fhiraho? Ndi nga humbulela uri a ro ngo zwi ita nga ndila yavhudi, nga maanda ho sedzwa u shaea ha vhudziki kha sekhithara. Ndi vhangana vhe vha vha na mbonelaphanda ya khaedu idzi? Ro vha ri tshi nga vha ro zwi vbona? Zwa u topola khohakhombo zwo luga u swika ngafhi kha nyimele ya zwino ya pfunzo ya ntha?

Fhungo ndi ɔa uri zwa zwino, kha ɔa Afrika Tshipembe, nahone muthu a nga humbulela uri na kha mañwe mashango, yunivesithi dzi khou imela tshumelo dza tshitshavha dza muvhuso, zwiga zwa tshedza zwi tzwonzwaho nungo na mbiti dza vhanna na vhafumakadzi vhaswa vhane nga huñwe vha vha vha khou bvisela mbiti dzavho, na nga ndila dzi tshinyadzaho vhukuma, kha muvhuso wavho. Ri kha vhuimo vhu sa tinyei, vhune ha nga vha hune ha ɔisa mutsiko na tshineto tshihulu. Vhashumisani vha yunivesithi vha ɔo dzula vha tshi kunga na u dzinginyisa, nahone zwi a pfadza uri hu vhe na nyaluwo na mbonelaphanda kha u topola khohakhombo na u zwi fhelisa musi hu khou khwaṭhisedzwa uri ri ri sedza nga u tou fungelela kha mushumo washu muhulwane – u funza, u guda, ṭhoṭisiso na vhuthomi kathihi a u dzhenisa tshitshavha.

Phambano dza zwino dza tshitshavha na khaedu dzi ɔoṭa thasululo dza pfunzo dza nṭha dzine dza tenda u shanduka, dzo ṭanganelanaho na u katela masia oṭhe dzine dza sa ɔo katela fhedzi vhulayi vhu buṭaho na u kwamana na zwiimiswa zwa phurofeshinala, mabindu na ndowetshumo kha mveledziso ya khoso na nyito dza u funza, fhedzi u vulea hafhu u itela ndila dzo fhambanaho dza thikho ya matshudeni, ndingo na u ita ndalukano dzi swikelelaho ṭhoṭea dza tshitshavha dzo fhambanaho na ndavhelelo dza matshudeni. Hu na khwaṭhisedzo ine ya khou aluwa kha U dzhielwa Nṭha ha Ngudo dza

U ranga sa ndila ya u wana tshenzhelo nanzhi ngeno matshudeni vha si na ndalukano vha nga ngomu kha sisiteme, na u dzhielwa nthahune tshenzhemo yothhe ya fhiwa u khwiniswa ha zwikili zwa vhagudi vho vhibvaho, sa ndila ya u khwaṭhisedza uri vha dzule vha tshi tholea kha lifhasi la mushumo li shandukaho. Zwiṅwe hafhu, zwiimiswa zwa pfunzo ya nthah zwi tea u vha zwo vuleaho kha u vusuludzwa ha tshivhumbeo ha ndeme (hu tshi katelwa zwa ndaulo) u khwaṭhisedza u kona u fhindula na tshihaḍu tshi toḍeaho u itela u kona u ḍisendeka ngazwo u ya ho ya. Hezwi ndi ngoho nga maandā kha nyimele ya lifhasi ya zwino ya u sa lingana hu hulwane ha ikonomi na matshilisano na mavhaka a vhushai.

Hezwi zwi ḍo toḍa vhurangaphanda ha lushaka zwo fhambanaho; uho hune ha pfesesa nahone ha kona u wana ndila vhukati ha vhukondi na mitsiko ya nyimele ya zwino, zwine zwa pfukela na kha izwo zwine zwo vha zwi vhuḍifhinduleli havho ha sialala, na u katela, fhedzi hu si zwone fhedzi:

- ṭhuṭhuwedzo ya ikonomi na matshilisano na nungo dza politiki dza lifhasi, dzhango na dza lushaka na mishumo ya akademi na ya ndaulo na ndaela ya tshiimiswa
- vhadzheneleli vha tshitshavha na vhashumisani vhane dzangalelo lavho la nga vha li tshi ṭaṭisana na la yunivesithi, nahone zwa ndeme

- u nekedza pfunzo yo teaho ya ndeme ine ya do khwaṭhisedza u tea ha vhatelwadiirii kha vhumatshelo

vhurangaphanda ho raloho vhu do tea u diimisela u sukumedza mikano ya tshanduko na u endedza tshanduko ya kuhumbulele ine ya khou ṭodea u itela uri hu vhe na vhashumi vha bveledzaho, vho fhaṭuwaho, vha pfaḏzaho na vha re na vhukoni kha zwiimiswa.

Tsha ndeme kha u swikelela izwi ndi vhoraakademi vha di dzhenisaho. Vhupo vhu re na khonadzeo ya u ita vhubindudzi ha ndeme ha yunivesithi, zwi re u funza na u guda, ṭhoḏisiso na vhuthomi kathihi na u dzhenisa tshitshavha, vhu do naṅa u vha ha ndeme kha u londota ndeme ya vhashumi vhane vha do khwaṭhisedza ndeme ya zwi nekedzwaho na ndeme ya tshumelo. Tshanduko kha tshitshavha, ndavhelelo dza matshudeni na mvelaphanda kha thekhinoḏodzhi dza didzhithala (hu tshi katelwa midia wa vhudavhidzani) zwi khou shandukisa ndila ine ra funza ngayo na uri matshudeni vha guda hani na u ṭuṭuwedza pfunzo ine ya dovha ya elwa hafhu na ngona dza u funza. Hezwi zwi imiswa nga u aluwa ha tshivhalo tsha yunivesithi dza nnyi na nnyi na dza phuraivethe, dzine dza khou ita ndeme yo teaho ṭhoḏea, u nekedza zwo teaho u itela u elana na ṭhoḏea dza matshudeni kha nyimele ya tshanduko ya tshihadu na zwa 4IR. Yunivesithi nnzhi dza nnyi na nnyi

na dza phuraivethe dzi re na vhudzulo na zwiimiswa (kha lifhasi, dzhango na kha lushaka) dzo no thoma u nekedza masia a pfunzo a maimo a ntha u itela khoso na digirii dzi re na ndeme yo khwaḥisedzwaho na dzo akhiredithiwaho, nga mutengo wa muḥatisano. Dzi nekedza tshumelo ya maḥakheni na thikhedzo yo sedzaho zwenezwo nga nḥwambo wa u diḥwalisa huḥuku ha matshudeni. Zwiimiswa izwi zwi do thoma u kunga ndeme ya matshudeni vho diimiselaho u badela ulu lushaka lwa pfunzo ya ntha, saizwi vha tshi tenda uri ndalukano dza zwiimiswa izwi dzi do thoma u kunga lifhasi nga u angaredza.

Zwazwino, hu na zwithu zwine zwa khou itea kha la Afrika Tshipembe uri zwiimiswa zwa phuraivethe zwi vhe na thendelo, zwi vhe zwo teaho na u akhiredithiwa u itela khoso dzi nekedzwaho nga zwiimiswa zwa nnyi na nnyi. Zwiḥwe hafhu, zwiimiswa zwa phuraivethe na zwiimiswa na zwone a zwi na migwalabo na zwiḥereke zwine zwa livhana na HEI dza nnyi na nnyi zwine zwa nga diḥa ndaḥo na u vha na masiandaitwa kha kushumele kwavhuḥi. Zwivhumbi izwi zwi na khonadzeo ya u nga pandela ayo matshudeni na vhane vha nga vha matshudeni vhane kale ro vha ri sa vha dzhieli ntha uri ndi “vhashu”. Ndango ine kale yo vha i ine zwiimiswa zwa pfunzo ya ntha zwa nnyi na nnyi zwa diḥiḥa ngayo yo no thoma u

wa. Nahone ndi a vha humbudza uri u fhira 65%-ya matheriala wa khoso ndi une wa khou bveledzwa nnda ha yunivesithi.

Ndi khou vhona u nga yunivesithi dzine dza tama u dzula dzi sa nyethi a dzi na inwe khetho nga nnda ha u ditumbukisa hafhu nga kha kuhumbulele kwo sedzaho kha vhumatshelo. Kune kwa katela vhashumisani vhanzhi, vhurangaphanda na ndangulo i dzhenelelaho lwo tandavhuwaho, zwiedza zwa tshumisano ya vhubindudzi, vhudikumedzeli ha ndeme kha u sa nyetha nga kha vhurangaphanda vhu re na mikhwa ha zwiimiswa na zwiko zwa pulanethe, u dzhielwa ntha ha vhukuma ha vhatu vhane vha vhumba tshitshavha tsha yunivesithi, ndeme, khoso dzo teaho, nyito dza ndingo na thikhedzo ya matshudeni zwine zwa do lugisela vhatelwadigirii u itela vhumatshelo vhu timatimisaho na u nekedza mutheo wa vhumatshelo vhu titimaho.

Ndi tshi khunyeledza, vhatu vha hashu, Vhurangeli ha Nyaluwo ya Afrika vhu thonifhiwaho vhu re kha khandiso ya Tshiimiswa tsha Brookings, ho nekedzwaho thoho ya: *Foresight Africa: The top priorities for the Continent for 2019*, identifies *Bolstering Good Governance: the Imperative for Inclusion and Efficiency*, sa tshithu tsha ndeme vhukuma tsha Dzhango lashu.

Zwino, a hu na ṭhoḁea ya uri ndi vha vhudze uri musii Afrika Tshipembe – kale – lo vha li na tshiedza tsha vhuvhusi ho bvelaho phanḁa na themamveledziso kha Dzhangoo (zwavhuḁivhuḁi, kale, lo vha li tshi vheiwa kha vhuimo ha vhuvhili kha lifhasi), musii zwi tshi ḁa kha tshumiso na kushumele, ri a kundelwa lu shonisaho, u swika hune ra sa vhuye ra bvelela kha mutevhe wa Mashango a 10 a Afrika a khwinesa ane a khou sumbedza u vha na nyaluwo mbuya. Vhudzuloni ha izwo dwadze la vhuḁa, li thuswaho na u endedzwa nga u kundelwa vhukuma ha muvhuso, zwo shandukisa lifhasi lashu la vha vilili line zwa ḁo konḁa vhukuma u li vusuludzwa lwa tshifhinga tshilapfu – zwa tshifhinga tsho linganelaho kha ri tou hangwa nga hazwo!

Ndi nga bula zwa uri, kha nyimele nnzhi, nyimele ya yunivesithi dzashu ndi tshivhoni tsha tshiimo tsha lushaka. Ndi amba izwo ngauri mbonalo dza pfunzo yashu ndi tshidzheneleli tshihulwane tsha u wa – kha sia la u kundelwa ha vhuvhusi, vhurangaphanḁa vhu sa pfaḁi, u dzhenelela ha politiki na u shaea ha dzangalelo la zwa politiki, nahone zwi sa takadzi u vha na vhurangaphanḁa ha zwa masheleni hu songo lingana kha zwiko zwine zwa khou fhungudzea. Zwine zwa nanisa, vhatelwadigirii vhashu kanzhi vha pfi a vho ngo lugela u livhana na lifhasi la mushumo

Masiandaitwa a a vhonala kha zwa uri mashango a 27 a Afrika zwikoro zwao zwa pfunzo zwo vhonala zwi khou tsela fhasi kha miñwaha miñanu yo fhiraho. Riñe ri nga ngomu ha tshivhalo tshenetsho nahone ri mugumoni wa mutevhe uyo. Zwenezwo, a zwi mangadzi uri tshithu tsha vhuvhili tshi re tsha ndeme kha Dzhangolashu ndi *U langa Tshikolodo na u Kunga Zwiko: Ndinganyiso ya vhuronwane ya u londota nyaluwo ya ikonomi (u vhuudzanya thodea dza masheleni na tshikolodo tshi engedzeaho)*

U mona na lifhasi, ri tshikani musiri tshi ða kha zwa vhuvhusi kha sekhithara ya pfunzo dza ntha. Ri kha tshiimo tshine dza 13 kha yunivesithi dzashu dza 28 dzo no, kana zwino dzi nga fhasi ha ndaulo (dziñwe ndi lwa vhuvhili). Hedzi mbalombalo dzi amba na khaedu dzashu thwii nahone dzi nga si dzhielwe fhasi.

Vhurangaphanda ha yunivesithi zwenezwo vhu a pfesesa zwa vhukuma nahone vhu ðo kona u wana ndila zwavhudi kha zwa akademi na zwa ndaulo; vhunzhi ha vhashumisani na vhatu vha dzhenelelaho vhane vha ðo toða u (kana u funa kana u toða) u kwamiwa na u dzheniswa; maitele a lushaka na a lifhasi na nyimele; na lushaka na ndeme ya pfunzo ine ya ðo kwhaṭhisedza vhukoni na u tea ha vhatelwadigirii vhayo. Vharangaphanda vha ðo tea u langa na u rangaphanda tshanduko yo kwhaṭhaho musiri a khou kwhaṭhisedza

vhukoni na u pfadza ha yunivesithi nga kha zwiedza zwa vhubindudzi (na zwiimiswa) zwine zwa sumbedza ndivhuho dzo swifhadzwaho dza khaedu dzine dza tea u kundiwa.

Kha nyimele ya, khaṅhisedzo ya khohakhombo zwi ḁa kha vhone sa mutheo kha u sa nyetha hashu na u titima hashu. Zwenezwo ndi pfa ndo takala u kona u dzhiela nṅha tshikoupu tsha mbekanyamushumo yo khaṅhahaho vhukuma, nahone ndi fulufhelo uri notsi dza ndeme, makumedzwa na nyambedzano zwi ḁo bveledza tshifanyiso tsho faranaho na kupfesesele kwa ndeme ya khohakhombo na khaṅhisedza kha u swikelela mutakalo wa tshiimiswa wa tshifhinga tshilapfu na u sa nyetha.

Kha vha ntendele ndi thome nga u vha tamela mashudu kha mbekanyamushumo yoṅhe.